

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Lepenica-priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje

Grin, Ernest

1963

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/2cf6f585-f2d1-4364-aa01-e19880111050>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

LEPENICA

Priroda, Stanovništvo, Privreda i Zdravlje

SARAJEVO

1963

MILENKO S. FILIPOVIĆ

LEPENICA KAO REGIJA

UVOD

Kad se pođe od Sarajeva glavnim bosanskim drumom koji vodi prema severu i pređe prevoj Kobiljača ili Kobilja glava, drumom samo 23 km od Sarajeva, ulazi se u područje što ga čini sliv reke Lepenice. To područje predstavlja izrazitu predeonu celinu. Iako taj kraj obuhvata 36 samostalnih naselja sa 6.955 stanovnika ne računajući i varošicu Kiseljak (1953: 1.203 stanovnika), ni u jednom geografskom udžbeniku ili priručniku o geografiji BiH ili SFRJ ta mala regija se ne pominje. Istoričari koji su se bavili prilikama u srednjovekovnoj Bosni i znali za pomen župe Lepenica nisu uopšte ulazili ni u kakva razmatranja o granicama i o teritoriji te župe, tako da je Lepenica ostala, iako izrazita predeona celina, u nauci nepoznata, iako se nalazi u srednjoj Bosni i tako blizu Sarajeva, središta ne samo političkog života nego i kulturnog i naučnog rada u ovoj Republici. Jedan od razloga takvom stanju je, svakako, taj da Lepenica, iako izrazita predeona celina, već oдавna ne predstavlja upravnu celinu, a to je, opet, posledica njenog položaja kao mikroregije u okviru jedne makroregije, u ovom slučaju čitave srednje Bosne. Taj položaj Lepenice i njene funkcije menjali su se tokom vremena u zavisnosti od dejstva promenljivih društvenih činilaca i kao njihova posledica, dok se fizičkogeografski karakter Lepenice kao predeone celine u suštini nije menjao od davnih praistorijskih vremena. Promene u značaju Lepenice i promene u stanovništvu dovodile su i do promena u geografskim nazivima, što, onda, znatno otežava poznavanje razvitka prilika u Lepenici tokom istorije.

LEPENICA KAO PREDEO U SREDNJOJ BOSNI

Kičmu ili osovinu srednje Bosne čini sarajevsko-zenički bazen, koji u stvari predstavlja kotlinu nastalu spuštanjem zemlje u doba mlađeg oligocena i miocena. Bazen je delom kroz najmlađi oligocen, miocen i pliocen bio ispunjen jezerom. U doba pleistocena područje sarajevsko-zeničkog bazena bilo je ispunjeno manjim jezerima, koja su mogla egzistirati kao lokalna. Posle oticanja tih jezera, dejstvom erozije poglavito, i usled manjih tektonskih poremećaja u toku najmlađeg pliocena i pleistocena u vreme intenzivnije faze radijalnih pokreta, u okviru sarajevsko-zeničkog bazena izgrađeno je nekoliko manjih unutrašnjih bazena, koji se ističu kao manje predeone celine. To su: sarajevska kotlina, sa svojim okvirom, koji čine sa juga i istoka visoke planine (Bjelašnica — 2.067, Treskavica — 2.088, Jahorina — 1.916, Romanija — 1.649 m). Prema severu nastavljaju se, niz reku Bosnu, visočka kotlina i, dalje, zenička kotlina. Paralelno sa visočkom kotlinom,

a naslanjajući se na sarajevsku, je kotlina koju ćemo nazvati lepeničko-fojnička, a dalje od nje — dolina Lašve, koja se, opet, naslanja na zeničku kotlinu. To su izrazite morfološke i predeone celine.

Lepeničko-fojnička kotlina, obrazovana delimično duž tzv. busovačkog raseda, je kraj koji od Sarajevskog polja dele Ormanj (1.000 m), Oštrik (944), Rudnik i prevoj Kobiljača, a od Visočke nahije (predela za koji u Lepenici i danas upotrebljavaju to ime) — Stogić (974), Kokoška (876), Palež (901) i Kruševska kosa (766). Dalje granicu čine planine Tmor (1.315), Bitovnja (1.700), Progorelica (1.448), Zec (1.872), Ščit (1.950), Matorac (1.939), Vranica (2.107), Runjevica (1.728), Ščit (1.780), odatle granica skreće na SI preko Vladičkog vrha (1.339), Zahorine (1.424) i prevoja Bilalovca, da se prihvati oniskog razvođa između Mlave, na jednoj, a Kondžila, Liješevce i Zimašnice na drugoj strani, i tim izbije na Kruševsku kosu.

To je kraj koji obuhvata doline dveju podjednako velikih reka, Lepenice i Fojnice, sa njihovim pritokama. Među tim manjim rekama najznačajnije su: Kreševčica, leva pritoka Lepenice, i Mlava, leva pritoka Fojnice. Značaj Mlave je u tome što ona snižava razvođe prema Lašvi. Inače, doline Lepenice, Kreševčice i Fojnice u stvari predstavljaju manje predeone celine u okviru lepeničko-fojničke kotline. Nekada je ceo taj kraj nosio i jedno zajedničko ime: župa Lepenica (v. str. 17), pa je docnije taj naziv sužen. U daljim razmatranjima ograničiću se uglavnom samo na dolinu Lepenice, koja je bila predmet naših proučavanja.

Reke Lepenica i Fojnica, u svojim donjim tokovima, teku jedna prema drugoj (Fojnica SZ—JI, a Lepenica JI—SZ); pošto se sastanu, od sastavaka naglo skreću prema severoistoku i posle toka od oko 12 km kroz klisurastu dolinu, ta nova reka utiče u Bosnu. Reka koja se danas zove Fojnica pripada celom svojom dužinom ovom kraju. Dolazi ispod Bitovnje. Nije tako sa Lepenicom. Ona postaje od dve manje reke: Bijele rijeke ispod Bjelašnice i Crne rijeke ispod Bitovnje. Bijela rijeka niže Tarčina ulazi u tesnu klisuru Tuhelj i u njoj se sastaje sa Crnom rijekom. Od sastavaka manje reka se sada zove Lepenica. Dolina te Lepenice je normalna rečna dolina, iako klisurasta: njen gornji deo je erozionog postanja i genetski stariji od donjeg, koji se obrazovao na tlu nekadašnjeg jezera. Gornji deo ima pravac pružanja JZ—SI, a donji deo JI—SZ. Takav pravac doline, sa ostrim pregibom, od velikog je značaja za ekonomski, kulturni i etnički razvitak doline kao celine, a u vezi sa komunikacijama s okolnim krajevima.

Nekada se reka Lepenica ne samo od sastavaka Crne i Bijele rijeke do sastavaka sa »Fojnicom« zvala Lepenica nego se tako zvala sve do ušća u Bosnu. Tako je, npr., zove sredinom 19. veka I. F. Jukić.¹⁾ Iako na topografskim i geografskim kartama i u svim udžbenicima taj deo od sastavaka do ušća u Bosnu nosi sada ime Fojnica, u narodu, a osobito u selima oko tog dela reke, stariji svet obično je zove Lepenica. Tako isto i oni iz predela Lepenice, pa i iz sela Rotilja i Pariževića, obično taj deo toka od sastavaka do ušća zovu Lepenica. Lepenicom naziva Jukić i mesto na kome se docnije razvila današnja varošica Kiseljak, a na kome su sredinom 19. veka bila samo tri hana.²⁾ S druge strane, u prošlosti se reka Fojnica zvala Železnica. Tim imenom se pominje 1462.³⁾

Dolina Lepenice ima gotovo sa svih strana vrlo dobre granice u tom smislu da je od susednih predela dele planinske kose i brda, obrasle više ili manje šumom i stoga retko naseljena. Prema jugu, prema erozionom proširenju oko Tarčina i pod Bjelašnicom i Ivanom, je pomenuta klisura. Iako vrlo strmih strana, klisura nije neprohodna: kroz nju i sada vodi konjski put, iako loš, delimično već — od sastavaka do Tarčina — pretvoren u automobilski drum. Ali, klisura se može i zaobići, i postoji više putova iz Lepenice prema Tarčinu i u dolinu Zujevine (u Hadžiće), gde se hvataju važnog puta i železničke pruge Sarajevo—Blažuj—Ivan—dolina Neretve. S jugoistoka i juga, od uže okoline Sarajeva, Lepenicu dele Ormanj, Oštrik, Rudnik i niski prevoj Kobiljača (zvan i Kobilja glava); preko Kobiljače dolazi ovamo put iz Sarajeva, glavni bosanski drum, koji izbegava kli-

surastu dolinu Bosne i od Kobiljače gotovo pravolinijski ide pored donje Lepenice, Fojnice i Mlave, da onda preko još nižeg prevoja kod Bilalovca pređe u dolinu Kozice, odnosno u dolini Lašve. Od Visočke nahije na severoistoku dele Lepenicu pomenuti Stogić i Tutnjevo brdo. Na zapadu granicu čine ogranci Bitovnje, i to poglavito Volijak (1.195), koji deli dolinu Lepenice od doline Kreševčice, ali i preko njega ima prevoj preko koga od starine ide put, zatim Berberuša i Grajčica, obe pod šumom.

Jedino na severozapadu nema tako izrazite granice usled toga što se na toj strani sučeljavaju doline Lepenice i Fojnice. Pa ipak, ima i na toj strani crta u reljefu koje predstavljaju neku granicu. To su dve kose: prvo je kratka a štrma Rastovica, kosa koja se spušta od Tutnjevog brda skoro do reke Fojnice, s leve joj strane, koja deli selo Podastinje od Krešića. Nasuprot njoj je kosa Gradac-Drenova kosa, dugačka, blažeg nagiba, koja deli selo Pariževiče od sela Višnjice, koje je u polju. Te dve kose dele to polje od doline Lepenice.

Pre sastavaka Lepenice i Fojnice dolina Lepenice je nešto stešnjenija (a tako i dolina Fojnice): to je kao mala suteska kod sela Paleža i Potkraja, a posle se opet dolina širi, tako da Kiseljak i sela Čizma, Borna, Rotilj, Pariževiči i Podastinje čine opet jednu malu celinu (i uz njih Završi, već u klisuri niže sastavaka). Ta grupa naselja, kao i to proširenje, ipak su u mnogo tešnjoj zajednici s ostalom dolinom Lepenice nego sa fojničkim krajem, i pomenute kose su od davnina granice crkvene — između teritorija manastira u Kreševu i Fojnici — i te su granice bile od znatnog uticaja na razvitak čitavog kraja. Značajno je da i muslimani iz Pariževiča idu većinom u džamiju na Kiseljaku, iako im je džamija u Višnjici bliža.

Mada su oko doline Lepenice i te predeone celine prilično visoka brda, sem na krajnjem severozapadu, ipak je teško povući tačne granice, jer se granice sliva Lepenice ne podudaraju sa granicama predela Lepenice: ima naselja koja su u slivu Lepenice a niko ih ne ubraja u Lepenicu, kao što je bio i obrnut slučaj sa Podastinjem i Pariževičima, unekoliko i sa Završima: da nisu u slivu Lepenice a pripadaju toj predeonoj celini. Razlog tome su privredno-saobraćajne veze, koje su našle izraza i u administrativnoj podeli, a to sve je onda uticalo i na narodna shvatanja.

Crna rijeka protiče kroz selo Gunjane, ali stanovnici tog sela nemaju nikakvih naročitih veza sa selima u Lepenici: oni su bliže Kreševu i u svakodnevnom vezama sa Kreševom. U starini išao je put iz Mostara, odnosno Hercegovine, kroz Gunjane u Kreševo. Gunjani su stalno i po administrativnoj podeli bili uz Kreševo. Sela Pirin i Botunja su visoko u strani ispod Meoršja; iako u slivu Lepenice, ta sela gravitiraju Kreševu i njihovi stanovnici kažu za sebe da su »Kreševljaci«. Neko vreme posle oslobođenja Pirin i Botunja su bili u sastavu MNO Bukovice, a inače su uvek išli uz Kreševo, pa su i sada u sastavu kreševske opštine.

Na desnoj strani reke Lepenice su takođe četiri takva sela. Prvo su Međedice, malo selo, u stvari obnovljeno pre nekoliko decenija u šumi i na prevoju na mestu gde je u srednjem veku bilo selo. Selo pripada Lukama (Tarčin), a kako je i na putu iz Lepenice u Tarčin, koji mu je blizu, niko to selo ne smatra da ide uz Lepenicu, mada stanovnici (katolici) pripadaju crkvi na Banbrdu. Tarčin je privlačan i kao železnička stanica i industrijsko mesto. Selo Mokrine, smešteno po terasama, spušta se do same reke Lepenice; pošto je u sklopu katastarske opštine Drozgozmetve, administrativno ne ide uz ostala sela u dolini Lepenice, nego pripada sada opštini Hadžići; samo u godinama 1951-1955. pripadalo je opštini Kiseljak.

Najzad, selo Buhotina u stranama ispod Kobilje glave: od starine ide uz Rakovicu, odnosno u tešnjim je vezama s užom okolinom Sarajeva, iako je u slivu Lepenice.

Visoko iznad sela Solakovića je seoce Valage: ono je u slivu Lepenice, ali u sastavu većeg naselja Drozgozmetve, koje je u dolini Zujevine.

PREDEONO IME LEPENICE

Stanovnici Lepenice nemaju potrebe za nekim naročitim nazivom za svoj kraj, i od njih samih malo se šta može saznati o tome. Ali, postoji svest o tome da taj kraj čini jednu prirodnu celinu, i to se može često da konstatuje. Naime, za stanovnike sela u Lepenici taj čitav kraj je njihova dolina, a i oni su, kao celina, ta dolina. Tako, mogao sam čuti da se govori: »iz ove doline«, »u ovoj dolini«, »on je najstariji u ovoj dolini«, »puno je pridonio za ovu dolinu«, »okolina ove doline naše«. U tome se slažu svi njeni stanovnici bez obzira na narodnost i veroispovest.

Uticajem katoličke crkvene podele i terminologije, došlo je do izvesne pomernje. Do 1854. ceo kraj je i u crkvenom pogledu činio jednu celinu. Tada je podignuta crkva na Banbrdu i nastala crkvena »župa« (parohija) Lepenica. A kad je, 1876, i na Kiseljaku obrazovana nova »župa, župa Kiseljak«, (1895. podignuta je i katolička crkva), može se čuti da se govori o dve župe i da se Lepenica ograničava na kraj od Toplice do Brnjaka, dakle na Gornju Lepenicu sa jednim delom Donje Lepenice.

Inače, kad se neki stanovnik iz »doline« nađe izvan nje, npr. u Sarajevu, on će reći da je iz Lepenice, a i u susednim krajevima celu dolinu Lepenice zovu uopšte Lepenica. Tako, kad sam vršio ispitivanja porekla stanovništva u Viškoj nahiji, nailazio sam na rodove koji su jednostavno govorili da su iz Lepenice.⁴ Tako isto i u Bioči.⁵ U Sarajevskom polju se sasvim određeno zna šta je Lepenica.⁶ Govoreći o hanovima u Sarajevu H. Kreševljaković pominje jedan han u koji dolaze seljaci iz Lepenice.⁷ Pojedini muslimani u Sarajevu, bivši čitluksahibije, reći će da su imali čitluke »u Lepenici«. Tako, npr., »u Lepenici« su bili i čitluci jednog bivšeg age, koji su u selima Duhrima i Brnjacima. Naziv Lepenica ima u Kreševu šire i uže značenje: u užem smislu to je naziv samo za mesto oko Homoljske Čuprije i crkve (i u tom značenju se sada naziv upotrebljava i na Kiseljaku), a u širem — za čitav kraj od Sastavaka do Kiseljaka. Najzad, u Tarčinu i u Hadžićima se sav kraj duž reke Lepenice počevši od sela Toplice pa do Kiseljaka zove jednostavno Lepenica: »idu u Lepenicu«, »udala se u Lepenicu«.

Međutim, i u prošlosti je jedan deo Lepenice nazivan Lepenicom u užem smislu, ali obim te »Lepenice« nije bio tačno utvrđen, pa joj je teško odrediti granice.

U maticama rođenih i venčanih katolika iz vremena između 1778. i 1868, očuvanim delimično, pominju se mnoga lica iz sela (pagus, villa) Lepenice, kao i mnoga lica iz sela u (predelu) Lepenici. U maticama rođenih pominje se Lepenica kao naselje ili naziv za grupu sela poslednji put 1845, a u maticama venčanih u tom smislu poslednji put 1847. Mada se u tim upisima Ljetovik obično izdvaja pod tim svojim imenom, osobito u poznije vreme, po jednom upisu iz 1782. i Ljetovik je u Lepenici. Često se pominju lica iz Kuliješi, Azapovića, Žežalova, Homolia, i kada se u jedan mah pominje više lica iz raznih mesta, onda je obično na kraju zapisano da su svi iz Lepenice (»omnes a Lepenizza«, omnes de Leppenicza« i sl.):

Ima pomena da su pojedina sela u Lepenici (»in Leppenicza« i sl.): Gojakovac (1807), Azapovići (1833). Međutim, 1841, prilikom jednog upisa zabeleženo je da je čovek iz Lepenice pa popravljeno da je iz Azapovića. Vrlo često je za jedno isto lice navedeno jedanput da je iz Lepenice, a drugi put da je iz nekog sela, npr. iz Azapovića, pa jednom i iz Pirina (1781. i 1784. isto lice: Ivo Katavić). Na osnovi takvih podataka utvrdio sam da je u starije vreme »Lepenicom« nazivana u prvom redu teritorija današnjih sela Homolja i Kuliješi, a ukoliko su ta dva sela rasla i osamostaljivala se, gubio se i naziv Lepenica u tom užem značenju u crkvenim knjigama: dok u godinama 1809-1811. nije upisano nijedno rođenje u selu Kuliješima, 1808, 1809. i 1811. u Homolju nijedno, a 1810. tri, a mnoga u »Lepenici«, u godinama 1836-1846. bilo je samo pet rođenja u »Lepenici« (posle 1843. nijedno), a mnoga u Kuliješima i Homolju. Fratri u Kreševu postupali su prilikom tih upisa nedosledno i proizvoljno, pa su nekada nazivali lokalitet njego-

vim sopstvenim imenom, a neki put imenom šireg značenja, dok pojedini lokaliteti, sela, nisu postali veći i poznatiji. (Po tim knjigama se može pratiti kako su nastajala pojedina sela, npr. Čubren, Buzuci, Brnjaci i dr.).

PODELA LEPENICE NA GORNJI I DONJI KRAJ

U Lepenici se razlikuju Gornji kraj ili Gornjaci i Donji kraj ili Donjani, i ta podela, uslovljena reljefom i rečnim tokom, a još više laktom Lepenice reke, od znatne je uloge u životu predela. Gornji kraj je od sela Toplice pa do ispod Han-Ploče i do Gornjih Kovača zaključno, a naniže je Donji kraj. Ti su nazivi već toliko ustaljeni da se naziv Donji kraj upotrebljava i na Kiseljaku, iako je, posmatran odatle, uzvodno.

Među muslimanima u Gornjoj Lepenici imao sam prilike da čujem da oni za Donji kraj kažu i Donji svijet.

U Donjoj Lepenici su sela Duhri i Brnjaci. Brnjaci su sasvim novo naselje. Međutim u selu Ljetoviku često zajedničkim imenom Duhri zovu grupu sela koju čine: Duhri, Čalukovac, Paretak. Napredak Brnjaka u toku posljednjih decenija doveo je do toga da se sada često može čuti, osobito od seljaka iz sela Vele, Zenika, Rakovice, Drozgometve i dr., kao i od ljudi od i ispod Kiseljaka, da su Brnjaci ceo kraj od škole u Brnjacima pa do Kiseljaka, obuhvatajući i Duhre.

SAOBRAĆAJNO-GEOGRAFSKI POLOŽAJ LEPENICE KROZ VEKOVE

Dolina Lepenice je izrazita manja prirodna celina. Očekivali bismo da će ona, kao takva, predstavljati i jednu celinu po svom stanovništvu i njegovim osobinama i jednu privredno-saobraćajnu i upravnu celinu. To je, naime, obično slučaj. Međutim, tako nije u Lepenici. Društveni činioци, u osloncu na neke osobine fizičke sredine i u vezi s njima, bili su jači i oni su doveli da u Lepenici nema jedinstva: njeno stanovništvo je heterogeno po poreklu i po načinu života, a pošto u njemu nije bilo nikakvih jačih činilaca, kao npr. u Visočkoj nahiji, koji bi dejstvovali u pravcu unifikovanja ili stvarali unutrašnju koheziju, nije se uopšte stvorio od njenog stanovništva nikakav poseban etnički tip ili grupa. Iz daljih priloga videće se to još reljefnije.

Pravci komunikacija koje vode kroz Lepenicu i pored nje i menjanje njihova značaja tokom istorije, kao i promene u funkcijama gradskih naselja u bližoj okolini Lepenice, bili su činioци koji su bili od osobitog uticaja na razvitak prilika u Lepenici.

Praistorijsko i rimsko doba. Dolina Bosne meridijanskog pravca predstavlja od starina prirodni put koji povezuje ne samo predele kroz koje prolazi reka Bosna nego i srednju Bosnu sa Panonskom nizijom. S druge strane, saobraćaj srednje Bosne (pa i dalekih oblasti na istoku i severoistoku od srednje Bosne) sa jadranskim primorjem upućen je bio na dolinu Neretve. Iz doline Bosne, odnosno od glavnog bosanskog puta pravca sever-jug, koji ne ide uvek pored same reke Bosne, ali usporedo s njom, u dolinu Neretve najkraći put je kroz Lepenicu, duž celog toka Lepenice i Bijeke rijeke u podgorinu Ivana i dalje preko prevoja Ivana u dolinu Neretve. Ne može biti sumnje da je put upotrebljavan već u davna vremena. Proučavanja tek konstatovanih neolitskih naselja u Lepenici imaju da pokažu ne samo kakve su bile kulturne prilike tada u Lepenici nego i kakav je bio saobraćaj kroz Lepenicu. Od komunikacije koja je pouzdano pre dolaska Rimljana u Bosnu vodila dolinom Neretve preko Ivana prema današnjem Sarajevu svakako da se negde oko Tarčina odvajao krak kojim se išlo u današnju Fojnicu i Vareš, a ne, kako to pretpostavlja E. Pašalić, da se taj krak odvajao tek kod današnjeg Sarajeva.⁸ U kraju Kreševo-Fojnica bilo je, verovatno, rudarskih radova i u praistorijsko doba.^{8-a}

Dva znatna rimska naselja, i to na saobraćajno značajnim tačkama u Lepenici, dokaz su da je u rimsko doba bio živ saobraćaj kroz Lepenicu: jedno takvo naselje je bilo na teritoriji sela Homolja, koje je središnje mesto u Gornjoj Lepenici. Obilni rimski tragovi su nađeni u ravni i na visu Gracu, gde su konstatovani ostaci jednog rimskog hrama i starohrišćanske bazilike.⁹ U Homolju na put dolinom Lepenice izbija put od rudarskog mesta Kreševa. Drugo znatno rimsko naselje je bilo oko današnjeg Kiseljaka, gde je takođe raskršće koje je u rimsko doba moglo imati veći značaj, jer se tu s putom pravca sever-jug ukršta put koji je ranije išao kroz sela Podastinje i Tušnjice preko Visokog u oblast rudnika u Olovu i Srebrenici, gde je u rimsko doba bilo vrlo široke eksploatacije srebrnih ruda. Istina, iz Lepenice, od Homolja, ima i kraći put u Visoko, mimo Kiseljak. U Podastinju, na Crkvini, bila je prastorijska gradina, koja je zadržala svoju ulogu i u rimsko doba, pa je tu i u srednjem veku bio grad, čije ruševine još stoje.¹⁰

Da li je u ta davna vremena Lepenica bila i kakva posebna upravna ili etnička celina, ne može se reći ništa. Kao sigurno može se reći samo to da ona nije bila izolovana i zabačena, nego da je bila prilično naseljena, i to baš u nižim delovima, i da je kroz čitavu Lepenicu strujao živ saobraćaj.

Srednji vek. Lepenica u srednjem veku afirmiše svoj položaj. U jednom dokumentu iz 1244. pominju se, pored drugih, i župe: Vrhbosna, Neretva, Lepenica, Vidgossa, Meli Lašva, kao i neka mesta u njima; u Lepenici se pominje selo Rotilj sa crkvom sv. Mihaila.¹¹ Na Brdu u župi Vrhbosni bila je episkopska katedralna crkva. Iako su ti podaci vrlo šturi, ipak nam pokazuju jasno, iako posredno, neke činjenice. Ta srednjovekovna župa Lepenica obuhvatala je ceo današnji lepeničko-kreševski kraj, koji graniči s pomenutim župama Vrhbosnom, Neretvom i Lašvom. Današnja Lepenica ne graniči ni s Neretvom ni sa Lašvom. Zatim, pominje se i selo Rotilj, sa crkvom, što znači da je to, vrlo verovatno, bilo župsko središte. Rotilj je na kraju današnje Lepenice, ali zaista u središtu šire, srednjovekovne Lepenice. Iako ne navodi nikakve razloge ili obrazloženja, i K. Jireček je uzimao da je župa Lepenica obuhvatala čitavo područje slivova Lepenice, Kreševčice i Fojnice, u kom su u srednjem veku istaknuta mesta: Kreševo, Ostružnica, Fojnica, Deževica, Dusina.¹² Za Jirečekom se povode i drugi istoričari, npr. Mih. Dinić.¹³

U srednjem veku bio je živ privredni i kulturni saobraćaj između srednje Bosne i Južnog primorja, odnosno Dubrovnika, na jednoj, a Hrvatske i Ugarske na severu i severozapadu, na drugoj strani. Putovi kojima se sa severozapada i severa dolazilo u Bosnu sastajali su se u dolini Lašve i dalje je to bio kroz Lepenicu jedan put. Po Jirečeku, naime, put iz Hrvatske kroz Bosnu prema Kosovu vodio je kroz Jajce, dolinu Lašve i Lepenice, pa kroz Vrhbosnu dalje.¹⁴ Iako nije imao veći značaj, ali svakako da je tada postojao i put sa severa uz Bosnu, koji se u Lašvi sastajao s prethodnim; taj put severnog pravca bio je u poznije doba veoma značajan. A put koji je od ušća Neretve vodio kroz Bosnu u Ugarsku, ostavivši prevoj Ivan, vodio je kroz dolinu Lepenice i preko Visokog i Sutjeske do Olova i dalje.¹⁵

Eksploatacija rudnika u okolini Kreševa i Fojnice, sa nastankom i napretkom tih rudarsko-gradskih naselja, kao i još nekih manjih, morala je već tada dovesti do znatnih promena u organizaciji župe Lepenice i u njenim odnosima sa drugim krajevima. Verovatno je već tada dobio na značaju i krak puta od Ivana kroz selo Pirin u Kreševo.

Činjenica je da čitava Lepenica u to vreme ima veoma povoljan geografski položaj i da je ona ekonomski vrlo napredna: Mnogobrojna očuvana srednjovekovna groblja govore rečito o gustoj naseljenosti i čestim naseljima u to vreme, a nadgrobni spomenici — među kojima i jedan velikog kneza bosanskog Radoja (s natpisom) na kosu Brdanjku među selima Toplicom i Zabrdem — dokaz su o ekonomskom prosperitetu i kulturnom nivou.

Kroz Lepenicu je u srednjem veku bio prilaz iz Dubrovnika u ekonomski i politički najvažniji deo tadašnje Bosne. Današnje Visoko — u srednjem veku neko vreme i bosanska prestonica, a i inače u okolini Visokog su bila često sedišta bosanskih banova i prvih kraljeva — bilo je, verovatno, posle Srebrenice najjači ekonomski centar u Bosni uopšte, a u srednjoj, svakako, i jedini takav. U to vreme, a zahvaljujući putu koji u Visoko vodi kroz Lepenicu, mogle su nastati prisne veze između Lepenice i Visokog: i danas je Visoko glavni trg za čitavu Lepenicu za prodaju i nabavku poljoprivrednih i stočarskih, pa i drugih proizvoda, iako Lepenica nije administrativno u zavisnosti od Visokog.

S obzirom na veliki značaj puta kroz čitavu Lepenicu u srednjem veku, postavlja se pitanje kakav je bio tada položaj i odnos male župe Smucke prema Lepenici: nije li, možda, i ta mala župa oko potoka Smucke i Bijele rijeke bila u sastavu Lepenice ili u sastavu Vrhbosne. Nema nikakvih podataka da se pruži određen odgovor, ali je verovatno da je tada i Smucka bila u sastavu Lepenice. Naime, tada u Vrhbosni nije bilo većih trgova i put kroz Lepenicu prema Visokom, Olovu i Srebrenici bio je, svakako, življi nego put kroz Vrhbosnu.

Danas Lepenicu od teritorije Smucke deli šuma kojom su obrasle strane oko sastavaka i oko same Bijele rijeke, a to nije moralo uvek tako da bude: srednjovekovno groblje na Međedicama i obilje divlje kruške u šumskim sastojinama pored Bijele rijeke dokaz su da Lepenicu i Smucku nije uvek rastavljao nenaseljen šumski pojas kao danas. Najzad i jedan izvor iz 17. veka, ali nastao pod uticajima koji su iz dalje prošlosti, govori u prilog iznete pretpostavke. Naime, dubrovački rod Ohmućevića, čiji su preci u 15. veku prešli iz Bosne u Dubrovnik, u svojim nastojanjima da mu se prizna plemstvo tvrdio je da je po poreklu od bosanskih plemena i da je, pored ostaloga, njegov feud bila kneževina Tuhelj. Na jednoj karti, precrtanoj 1688. tobože s neke starije, predstavljena je čitava župa Smucka, u kojoj su bili grad Tuhelj i još druga tri grada, što su razoreni 1463. (Mrtvanja, Gradac, Blažuj). Na toj karti upisana su mnoga mesta koja postoje s tim imenima ne samo u Smuckoj nego i u današnjoj Lepenici i u bližem susedstvu.¹⁶ Bez obzira na to kada i kako je nastala karta, ona je dokaz o tešnijim vezama Lepenice i Smucke. Ohmućevići su svoje pretenzije vezivali za objekte koji stvarno postoje. Tako, Smucka — Smučka se pominje pouzdano 1428, kada je Dubrovačka Republika protestovala kod bosanskog kralja zbog povećanja carine u Konjicu i Smučkoj (Smučicha).¹⁷ Značajno je da je u starije tursko doba u široj sarajevskoj nahiji postojala mala nahija (župa) Smučka.¹⁸

Dubrovački hroničar Lukari pominje župu tuheljsku i u njoj rečice Bioču i Osovčicu (Osomciza), što će biti, možda, Osenički potok, a M. Orbini pominje župu Smučku luku.¹⁹ Nađeni su ostaci starog grada Tuhelja, 3 km na sever od Tarčina, a samo 1 km na sever od Tarčina je selo Smučka; u okolini grada Tuhelja ima selo Luka.²⁰ Stanovnici tog sela zovu svoje selo Smucka, a taj oblik imena za selo i potok čuje se i u Lepenici (»otišo u Smucku«). U Tarčinu i okolini (sa Smuckom) i u Lepenici klisura Bijele rijeke od Tarčina do sastavaka Bijele i Crne rijeke zove se T u h e l j - T u e l j. Može se, međutim, čuti u Lepenici da i Bijelu rijeku zovu Tuheljem. Ostaci grada na vrhu Tuhelja u bližoj okolini se zovu jednostavno Grad ili Gradina.

Tursko doba. Sa dolaskom Turaka nastale su krupne promene u Bosni uopšte, pa i u Lepenici. Pored drugih promena, iz osnova se menjaju regionalni položaj i značaj Lepenice. Izgleda da je za vreme Turaka došlo do definitivnog raspadanja predeonog jedinstva velike župe Lepenice, i da je to ime svedeno na malu župu Lepenicu, koja se i dalje u narodu smatrala jednom prirodnom celinom, pa je tako ostalo do danas. Sasvim jasno se to vidi iz jednog pisanog izvora: 1675 piše biskup N. Olovčić da katoličkoj crkvi u Kreševu pripada i Lepenica (L e p e n i z a est territorium huius ecclesiae).¹²

Najjači podsticaj za te promene došao je od Sarajeva, novog grada koji su u 15. veku podigli Turci. Grad je naglo napredovao i vremenom postao najjači trgo-

vački i zanatski grad u Bosni, ali su tada Sarajevu ekonomski gravitirali i delovi današnje Crne Gore i Srbije. Sarajevu je blizu Lepenica (od Sarajeva do Kobiljače 23 km), i dobar pešak može u toku jednog dana otići u Sarajevo i vratiti se.

Već samim tim Sarajevo je vršilo snažno privlačno dejstvo na Lepenicu. Ali još više tim što je taj novi grad sa razvijenom trgovinom izazvao znatne promene u kretanju dobara i u pravcima trgovačkih putova. Sarajevo postaje središtem velike trgovine i put iz južnog jadranskog primorja, tj. od Dubrovnika i od ušća Neretve, prešavši Ivan, produžava u Sarajevo. Tako isto i putu koji je dolazio sa severa i severozapada glavnim ciljem postaje Sarajevo. Posledica toga bila je da je Lepenica, kao celina, mnogo izgubila od svog značaja, jer je ranije pomenuti put duž čitavog toka Lepenice izmenio svoju funkciju: deo puta uz, odnosno niz Gornju Lepenicu, od Sastavaka do Han-Ploče, gotovo svakim je izgubio svoj nadregionalni značaj. Otuda se njim više ne kreću veliki karavani sa konjima natovarenim robom iz Dubrovnika ili u Dubrovnik. Tim putom služili su se i dalje, pa i danas se služe, stočari sa Bjelašnice kad silaze sa stokom u dolinu Bosne ili kad idu po žito u Visoko. Pored toga, do pre nekoliko decenija tim putom se progonila iz Neretve šiška i rujevina u Visoko.

Nasuprot tome, krak pored Donje Lepenice — između Han-Ploče i današnjeg Kiseljaka — služio je i dalje kao deo glavnog bosanskog drumu iz srca Bosne na sever i severozapad. Godine 1862-1864. taj put je pretvoren u kolski drum, a 1957. je asfaltovan, i njim se obavlja danas vrlo živ automobilski saobraćaj i leti i zimi, što je od znatnog uticaja i na razvitak Lepenice, osobito Donje.

Za celog trajanja turske vladavine rudnici u Kreševu radili su intenzivno, ali je izvoz gotovih proizvoda bio uglavnom u rukama trgovaca iz Sarajeva, u manjoj meri i trgovaca iz Kreševa, koji su te proizvode razasijljali po prostranoj turskoj imperiji. Jedan deo prometa koji je upućivan u Mostar i Hercegovinu išao je iz Kreševa preko Pirina i Toplice u Tarčin, prolazeći dakle, samo delimično periferijom Lepenice. (Taj put se sada pretvara u kolski, odnosno automobilski). Nije to bio jedini put iz Kreševa u dolinu Neretve i Hercegovinu. Ukoliko se može oslanjati na tradiciju u Kreševu, važnija je bila veza putom koji je izbegavao Ivan, pa išao preko Bitovnje, i kojim se, pošto se pređe Bitovnja, silazilo preko Repovaca u Konjic i dalje u Hercegovinu i preko Lisovnje i Pothuma u Ostrožac na Neretvi. Taj put, pešački i konjski, nema velikih uspona i zimi je prohodniji nego onaj preko Ivana. Mestimično je na njemu očuvana stara kaldrma. I danas se njim održavaju veze između Kreševa i Neretve. Tim putom stiže se iz Kreševa u Ostrožac za 8-12 sati hoda. Najveći pak deo prometa, sve do izgradnje modernog kolskog drumu pored Lepenice, išao je od Kreševa na prevoj Ilovice, pa putom koji je presecao gornju Lepenicu: preko Homolja i Kuliješa kroz Vlahoviće (sada Azapoviće) u Rakovicu i, dalje, u Sarajevo. Priča se na Homoljskoj Čupriji kako bi dolazili trgovci iz Skadra i tim putom iz Kreševa terali i po 100 tovara gvozdene robe. Inače taj put sve do Rakovice zove se *K a l d r m a*, a put od Homoljske Čuprije prema Han-Ploči *D r u m*. Na delu puta od Kreševa do Homoljske Čuprije kaldrmu je bio načinio (verovatnije je da je samo bio obnovio) kreševski trgovac Merdan, pa se taj deo puta u novije vreme zove *M e r d a n o v a t e s t a*.

Zahvaljujući tim promenama u saobraćaju kroz Lepenicu i velikoj privlačnoj snazi Sarajeva, izmenjen je opšti položaj Lepenice kao mikroregije u celini, a i pojedinih njenih delova. To je moglo uticati i na raspadanje unutrašnjeg predeonog jedinstva, ali su dva druga činioca bili u tom pogledu od većeg značaja

Opšte prilike u nekadašnjoj Turskoj bile su takve da su se seoska naselja sklanjala od putova. Sve donedavna u Lepenici po dnu doline i pored putova uopšte, sem nekih hanova, nije bilo sela. Lepo polje oko donje Lepenice, danas potpuno obrađeno, bilo je još u drugoj polovini 19. veka pod velikom šumom, a mala sela su bila po stranama iznad te šume. A takav raspored naselja uzrokovao je, u ovom kraju, da između njih nije bilo bližih odnosa koji bi dovodili do izgrađivanja celine.

Drugi činilac bile su epidemije kuge u 17. i 18. veku i kolere u 19. veku, koje su imale i krupnih etničkih posledica. Velikom većinom je stanovništvo poreklom od doseljenika u toku 19. i 20. veka, i ono je heterogeno: podeljeno po veri i nacionalnosti. Ne samo da nije bilo dovoljno ni vremena ni drugih uslova da se ostvari etničko i privredno jedinstvo čitave Lepenice nego čak ni pojedine grupe njenog stanovništva nisu se razvijale kao posebne i samostalne grupe: one su se razvijale u oslonu na veće grupe u susednim predelima i kao njihovi delovi.

Današnje katoličko ili hrvatsko stanovništvo u Lepenici poreklom je iz krajeva u zapadnoj Bosni, zapadnoj Hercegovini i Dalmaciji. Ono se oslonilo na katoličku grupu oko Kreševa i kreševskog franjevačkog samostana i po svom načinu života ne može se odvojiti od te grupe. (U Sarajevskom polju ima grupa seoskog katoličkog stanovništva, kao oaza, ali se ta grupa prilično razlikuje od kreševske.)

Današnji pravoslavni ili Srbi u Lepenici, i to većinom u selima na desnoj strani Lepenice (na levoj strani samo nekolicke kuće u Bukovici i Donjim Kovačima), oslanjaju se na veliku srpsku grupu oko Sarajeva i Visokog i čine jedan deo njene periferije. Inače, i oni su poreklom od doseljenika iz 19. i 20. veka, i to delom iz Bosanske krajine, a najviše iz Hercegovine i Crne Gore.

Treća grupa, nacionalno još neopredeljeni muslimani, nekada, pre kuge, više rasprostranjeni, žive danas u selima s obe strane Lepenice. Možda među onima koji ne znaju poreklo ima i rodova koji su starinci u oblasti. Ali, i muslimani su većinom poreklom iz drugih krajeva. Među njima nema tako izrazitih struja u naseljavanju. Inače, vode poreklo iz raznih krajeva srednje Bosne, iz Hercegovine, Srbije, Ugarske. Ne može se govoriti ni o lepeničkom tipu muslimana: oni su istih osobina kao i muslimani u susednim krajevima srednje Bosne. Razlikuju se, možda, po tome samo što su zaostali. Inače, oni su više vezani za gradove Visoko i Sarajevo.

RAZJEDINJENOST LEPENICE

Lepenica nema ni pravog svog središta: ni ekonomskog, ni kulturnog, ni administrativnog. I to već odavna.

I danas je glavni trg za čitavu Lepenicu **V i s o k o**: oni iz najdonjih sela idu u Visoko drumom preko Kiseljaka, a ostali, ako ne idu kolima, idu preko prevoja Plaolja i kroz Godušu. Na trg u Visoko izgone se na prodaju stoka i viškovi poljoprivrednih proizvoda, kad ih ima, a tamo se kupuju žito, stoka, poljoprivredni alat i dr. Kažu u Lepenici da nema u Bosni »sitije čaršije« nego što je visočka, i tu je za njih »skela«. Visoko im je na ruci: bez teškoća mogu tamo otići i vratiti se u toku dana. Ne izlažu se time nikakvom trošku, a cene su niže nego u Sarajevu, koje je nešto dalje. Tako je i sada, iako je saobraćaj sa Sarajevom znatno olakšan (asfaltni drum kroz Donju Lepenicu; živ autobuski i kamionski saobraćaj; čak i jedna autobuska pruga gradskog saobraćajnog preduzeća iz Sarajeva) i pojačane ekonomske veze sa susednim krajevima: mnogi iz Lepenice rade u Hadžićima i Tarčinu, zatim u Blažuju kod Sarajeva, pa u Brezi i u Ilijašu, zatim u samom Sarajevu, te na održavanju drumova itd. Usled toga pojačano je dejstvo snaga koje razbijaju unutrašnju koheziju.

Neznatne su ekonomske veze sa Kreševom, iako je ono blizu i ima nedeljni pazar. Iz Lepenice se nosilo na taj pazar samo čisto žito. Tako sam i na pazaru u Kreševu video (18. jula 1959) nekoliko ljudi iz Donje Lepenice koji su bili dovezli kukuruz na prodaju. Mada je znatan deo Lepenice bio u sastavu fojničkog sreza, na pazar u Fojnici ne nosi se ništa iz Lepenice; ranije su tamo nosili sukno na valjanje i bojadisanje, u novije vreme nose sukno na valjanje najviše u Konjic.

Na velike narodne skupove u Lepenici, osobito kod crkve »Banbrdo« i kod crkava na Kiseljaku, dolazi svet ne samo iz Lepenice nego i iz susednih krajeva,

i to na katoličke skupove dolaze u velikom broju i pravoslavni, i obratno. Na muslimanske teferiče dolaze takođe muslimani i iz drugih krajeva. Tako isto i iz Lepenice se ide na teferiče i derneke u Sarajevsko polje, Pazarić, Visoko, Hadži-Bešlinu Čupriju (niže Kiseljaka) itd. U Lepenici ima nekoliko džamija (Bukovića, Solakovići, Han-Ploča, Duhri, Kiseljak), tako da muslimani u pogledu crkvene podele ostaju u granicama Lepenice. Ali, ranije su muslimani iz Radanovića išli u džamiju u Godušu, jer im je ona bila najbliža. Katolici imaju crkve na »Banbrdu« i na Kiseljaku, koje obuhvataju sva naselja lepenička, pa i neka izvan Lepenice. Pravoslavni pak pripadaju parohiji Kazina Bara-Osenik kod Pazarića.

Razjedinjenost Lepenice nalazi izraza i u ženidbenim vezama. Sem što vladaju rodovska egzogamija i konfesionalna endogamija, drugih ograničenja ili preferencija nema. Žive su bračne (i onda srodničke) veze ne samo između stanovnika iste konfesije u okviru Lepenice nego i izvan njenih okvira, ali opet tako da svaka grupa vuče na svoju stranu. Kod katolika ima bračnih veza sa Sarajevskim poljem, ali mnogo više sa stanovnicima sela oko Kreševa, te sela Gromiljaka, Brestovskog i drugih sela bliže Fojnici. Vrlo su zanimljivi odnosi među pravoslavcima u tom pogledu: iako idu u Visoko svakog ponedjeljka, i često na derneke u tom kraju, ipak su u retkim ženidbenim vezama sa pravoslavcima iz sela oko Visokog, a vrlo često sa onima u Tarčinu i Hadžićima, pa sa Sarajevskim poljem, i čak sa Presjeticom i Ledićima (pod Treskavicom). Pošto i svuda u krajevima oko Lepenice ima muslimana, česte su bračne veze lepeničkih muslimana sa vanlepeničkim muslimanima, te tako, napr., u Gornjoj Lepenici ima dosta muslimanskih žena rodom iz Hadžića.

U najnovije vreme, u periodu između dva svetska rata, a osobito u posleratnom socijalističkom periodu, raspadanje jedinstva Lepenice postalo je još intenzivnije, jer su se, pored Sarajeva, pojavile i druge centrifugalne sile. Podizanje industrijskih preduzeća u Tarčinu, Hadžićima i Blažuju, sasvim u blizini Lepenice, kao i mnogih novih u Sarajevu i predgrađima, pa u Ilijašu, te rudnik u Brezi doveli su do toga da na stotine ljudi iz Lepenice radi u tim mestima, odlazeći većinom svakodnevno tamo na posao. Time su stvorene nove veoma žive veze, i ti novi centri napadaju Lepenicu duž starih prilaznih komunikacija, uvlačeći je u svoje lokalne gravitacione sfere.

RANIJA I DANAŠNJA ADMINISTRATIVNA PRIPADNOST LEPENICE

Nisu još dovoljno poznati pisani izvori o Lepenici iz turskog doba, ali i ono malo što ih je objavljeno pokazuje vrlo ubedljivo da su promene u saobraćajnom položaju Lepenice rano našle izraza i u administrativnoj pripadnosti Lepenice.

Ne samo uža Lepenica nego i krajevi koji su nekada činili veliku župu Lepenicu za vreme Turaka ušli su u sudsko područje Sarajeva: sarajevski kadija rešava 1469. jedan spor o svojini zemlje u selu Dusini kod Kreševa.²²

To stanje se nije menjalo do kraja turske vladavine. Drukčije je bilo s administrativnom podelom i pripadnošću. Dok se u popisu Bosanskog sandžaka 1485. pominju, pored drugih, nahija Lašva, Lepenica, Visoko i Kreševo, u popisu od 1489. pominju se nahije Lašva i Visoko. Međutim, u popisu od 1530. već nema ni Lepenice ni Lašve.²³ Ako ne i čitava, tada je, dakle, bar jedan deo Lepenice i administrativno pripao Visokom. Karakteristično je da se u jednom dokumentu iz 1711. Lepenica ne pominje nigde kao administrativna celina, nahija, niti na koji drugi način: sela Podastinje, Homolje, Solak, Draževići, Toplica bila su tada u sastavu upravne nahije Visoko, a sela Zabrđe, Kuliješi, Ljetovik u nahiji Sarajevo.²⁴ Dok je selo Kuliješi moglo da bude u teritorijalnoj vezi sa drugim sarajevskim selima, Zabrđe i Ljetovik su bili kao ostrva među selima koja su pripadala visočkoj nahiji: Zabrđe među Toplicom, Solakom i Homoljem, a Ljetovik među Homoljem, Draževićima i Podastinjem.

Verovatno da je još u tursko doba nastala administrativna podela koja se održala sve do 1945, a po kojoj je današnja uža Lepenica bila podeljena između sarajevskog i fojničkog kotara, sreza. Granica između njih je išla samom rekom Lepenicom do ispod Han-Ploče, tako da su sva sela na levoj strani reke pripadala fojničkom srezu, a sela na desnoj strani zaključno sa Grahovcima pripadala sarajevskom srezu; Draževići, Paretak, Čalukovac, Duhri, Brnjaci, Palež, Zabrde i Podastinje pripadali su fojničkom srezu. Koliko je onda i ta podela uticala na narodni život, videće se iz ovog primera: selo Bukovica je na levoj strani reke i ono ima svoju džamiju kraj reke. Samo nekoliko stotina metara niže njega, ali na desnoj strani reke, je još jedna džamija, džamija malog sela Solakovića, sagrađena u novije vreme. Razlog tome je bivša sreska granica i što su sela pripadala raznim džematima.

Administrativna pripadnost uticala je da neka sela koja su inače u slivu Lepenice (Gunjani, Pirin, Botunja, Buhotina, Međedice), ne pripadaju predelu Lepenice. Danas je gotovo čitava Lepenica opet administrativno ujedinjena, ali ipak ne kao samostalna upravna jedinica, nego u sastavu široke komune Kiseljak. Ipak, ostalo je jedno nasleđe iz prošlosti: selo Mokrine, na desnoj strani Lepenice, i seoce Valage pripadaju opštini Hadžići (kao i Međedice); Gunjani, Pirin i Botunja pripadaju Kreševu, a Buhotina opštini Ilidža.

Već pred kraj turskog doba počele su da se vrše promene, koje će se vršiti brže i intenzivnije u decenijama posle 1878: da se kuće ponova spuštaju u dolinu i na putove, kojima je oživeo saobraćaj. Neke tačke su poslužile kao znatnija kristalizaciona jezgra: Homoljska Čuprija, gde stari kreševski put preseca Lepenicu, Han-Ploča na laktu reke Lepenice i raskršću, zatim Brnjaci (oko negdašnjih hanova i tačke gde na put dolinom Lepenice izbija jedan put iz Neretve) i Paleška Čuprija, gde drum prelazi Lepenicu ispred Kiseljaka. Sva ta mesta imaju, ipak, sasvim neznatnu ulogu; izdvaja se Homoljska Čuprija, gde drum prelazi Lepenicu i koja je danas središte za veći deo Gornje Lepenice, poglavito po tome što su tu sedište mesne kancelarije (ureda), dve prodavnice, jedna krčma i jedna kavana, a naročito osmogodišnja škola i katolička »lepenička« crkva.

U granicama Lepenice nastalo je posle okupacije Bosne od 1878. varoško naselje Kiseljak, koje naglo napreduje osobito posle drugog svetskog rata, i ono je od 1945. bilo središte kiseljačkog sreza, a od 1955. je središte komune Kiseljak. Međutim, Kiseljak je na periferiji Lepenice, a komuna obuhvata i dolinu Mlave i deo doline Fojnice. S druge strane, Kiseljak još nije mogao da postane za Lepenicu ono što je Visoko: trg u Kiseljaku je beznačajan, i današnji Kiseljak je još uvek važna stanica na raskršću živih putova i čuveno lečilište.

ZAKLJUČAK

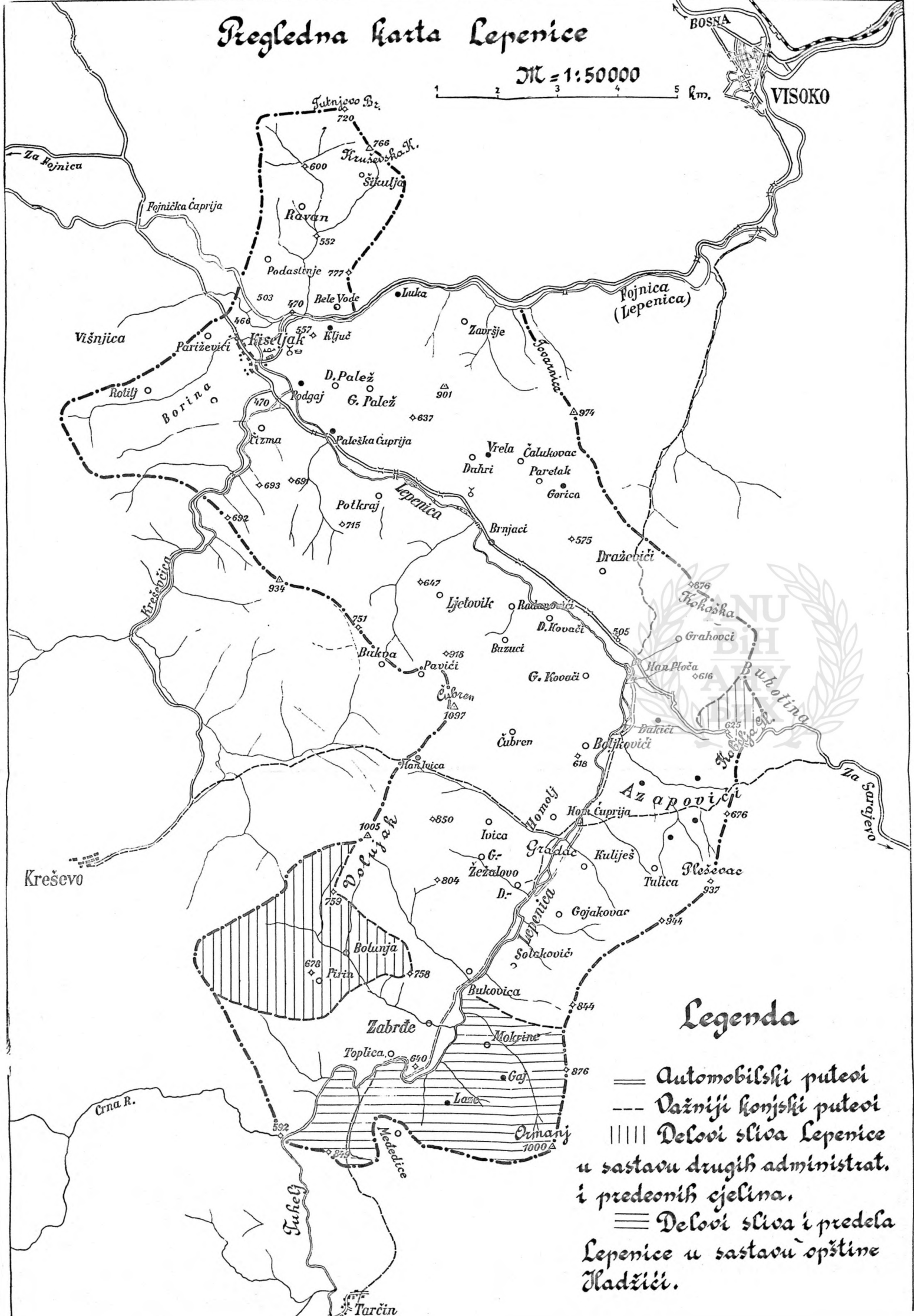
Prema izloženome, Lepenica je izrazita predeona celina utoliko što obuhvata sliv jedne reke koji je vidno odvojen od susednih slivova, ali Lepenica kao predeona celina ne podudara se u granicama sa tom prirodnim celinom i u njoj nema ni etničkog ni privredno-saobraćajnog, ni kulturnog, pa ni administrativnog jedinstva. To je posledica složenog dejstva društvenih činilaca, jer jednu regiju ne čine samo neka teritorija sa svojim fizičkim osobinama nego i ljudi sa svojim osobinama i svojim aktivnostima i dejstvima tih aktivnosti na prirodnu i kulturnu sredinu.

Danas je položaj Lepenice takav da je jedan njen deo — Gornja Lepenica — zabačen kraj koji se nalazi između pravaca važnih i živih komunikacija, od kojih jedna i prolazi Donjom Lepenicom. Veliki razvitak saobraćaja tim dvema komunikacijama, kao i železničkom prugom dolinom Bosne, iz dana u dan sve jači, dovešće, vrlo verovatno, u skoroj budućnosti do toga da će se radi skraćanja puta i rasterećenja saobraćajnog čvora u Sarajevu od tranzita, morati da gradi put i železnička pruga kroz Lepenicu: put od Han-Ploče ka Tarčinu i železnička pruga od Visokog kroz čitavu Lepenicu do Tarčina. Time će se rasteretiti sarajevski saobraćajni čvor

Pregledna karta Lepenice

M = 1:50000

1 2 3 4 5 km.

Legenda

- Automobilski putevi
- - - - - Važniji konjski putevi
- ||||| Delovi sliva Lepenice u sastavu drugih administrat. i predeonih cjelina.
- ≡≡≡ Delovi sliva i predela Lepenice u sastavu opštine Hadžići.

i znatno skratiti put putnicima i robi između južne Dalmacije i Hercegovine, na jednoj, a rudarskih oblasti Bosne kao i Panonske nizije, na drugoj strani. Dolina Lepenice je takva da ne predstavlja naročite tehničke teškoće tom građenju. Tada će nastupiti prava i privredna i kulturna obnova Lepenice.

LITERATURA

- 1 Slavoljub Bošnjak (I. F. Jukić): Zemljopis i poviestnica Bcsne (Zagreb, 1851) 4, 34-35.
- 2 Nav. delo, 7, 36.
- 3 Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju II (Sarajevo, 1951), 27.
- 4 Mil. S. Filipović: Visočka nahija. Srpski etnogr. zbornik XLIII (Beograd, 1928), 347, 417, 429 i dr.
- 5 Mil. S. Filipović: Vogošća i Bioča. Srpski etnogr. zbornik XLVI (Beograd, 1930), 666, 667, 683, 693.
- 6 St. Trifković: Sarajevsko Polje. Srpski entogr. zbornik XI (Beograd, 1908), 68, 182, 202 i dr.
- 7 H. Kreševljaković: Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, 1957) 86.
- 8 E. Pašalić: O hodološkim pitanjima u izučavanju antičke istorije. Godišnjak Istoriskog društva BiH IX (Sarajevo, 1958), 165.
- 8a Glasnik Zem. muzeja 1954, 47 i d.
- 9 Vlad. Skarić: Altertümer von Gradac in der Lepenica (Bosnien). Glasnik Zemaljskog muzeja XLIV, 2 (Sarajevo, 1932), 1-21.
- 10 Dr. M. Mandić: Starine kod fojničkog Kiseljak. Glasnik Zemaljskog muzeja XXXVII (Sarajevo, 1925), 61-65.
- 11 Codex Diplomaticus IV, 239-240; Fermentžin: Acta Bosnae (Zagreb, 1892) 12-13.
- 12 C. Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters (Prag, 1879) 31, 49.
- 13 Mih. Dinić: Bosanska feudalna država od XII-XIV veka. Istorija naroda Jugoslavije I (Beograd, 1953), 527.
- 14 K. Jireček: nav. delo 84-85.
- 15 Nav. delo 80.
- 16 Vid Vuletić-Vukasović: Stari nacrt smučke župe usred kralj. Bosne. Glasnik Zemaljskog muzeja III (Sarajevo, 1891), 274-280.
- 17 N. Jorga: Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle, II (Paris, 1899), 241.
- 18 H. Šabanović: Bosansko Krajište. Godišnjak Istoriskog društva BiH IX (Sarajevo, 1958), 184.
- 19 V. Radimsky: Podor gradine Tuhelja u Bosni. Glasnik Zemaljskog muzeja III (Sarajevo, 1891), 53-54.
- 20 Na ozn. mestu.
- 21 Starine XXXVI (Zagreb, 1918), 142.
- 22 Istorisko-pravni zbornik, 2 (Sarajevo, 1949), 181.
- 23 H. Šabanović: Upravna podjela jugoslovenskih zemalja pod turskom vladavinom do karlovačkog mira 1699. god. Godišnjak Istoriskog društva BiH IV (Sarajevo 1952), 181.
- 24 V. Skarić: Popis bosanskih spahija iz 1123. (1711.) godine. Glasnik Zemaljskog muzeja XLII, 2 (Sarajevo, 1932), 36, 38, 39, 41, 45-47, 49.